УДК 811.111

Корнєлаєва Є. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри «Філологія»
Одеського національного морського університету

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ УТВОРЕННЯ ЕВФЕМІЗМІВ

Анотація. Представлена стаття присвячена дослідженню явища евфемії. Спочатку виявлено та окреслено необхідні умови, що забезпечують процес евфемізації. Далі проаналізовано та ретельно описано когнітивні процеси та міжконцептуальні зв'язки, що лежать в основі формування евфемізмів та уможливлюють їхнє розуміння в сучасній англійській мові. Після цього окреслено лінгвальні засоби, а саме морфологічні та синтаксичні, що слугують для утворення евфемізмів.

Ключові слова: генералізація, евфемізація, евфемізм, інференція, метафора, метафтонімія, метонімія, перспективізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В лінгвістичній літературі приділялася увага утворенню евфемізмів та їхнім функціям, способам утворення евфемізмів, факторам, що впливають на евфемістичні здатності слів, сферам вживання евфемізмів (О.В. Олександров, В.Д. Девкін, В.І. Жельвіс, Л.П. Крисін, О.В. Голубкова, інші). Лінгвісти неодноразово підкреслюють соціально-психологічну та екстралінгвістичну обумовленість евфемії, що детермінує нормативно-оцінну спрямованість евфемістичних засобів (Л.В. Артюшкіна, Н.М. Бердова, Н.Ц. Босчаєва, О.М. Кацев, Г.О. Макарова, інші).

Однак, незважаючи на велику кількість робіт, присвячених евфемії, багато питань, що пов'язані з нею, залишаються невирішеними. Зокрема, питання про зв'язок евфемії з ментальними процесами, а також лінгвальні засоби їхньої реалізації зумовлюють ***актуальність*** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. Явище евфемії є невід'ємною частиною мовної поведінки людини, що тісно пов'язане з поняттями норми та оцінки. В.І. Карасик вважає евфемію одним із головних прийомів етикетизації наряду з підвищенням статусу партнера та вибором непрямих способів оформлення мовлення [4, с. 112]. Соціальний характер евфемії, взаємовплив мовленнєвої та соціальної поведінки визнається багатьма лінгвістами (Л.О. Баркова, Н.М. Бердова, Л.П. Крисін, інші). Дослідники підкреслюють наявність розбіжностей в інтерпретації поняття «евфемізм». Відсутність найбільш релевантних лінгвістичних критеріїв ідентифікації евфемізмів призводить до змішання евфемізсів з іншими видами перефразування. Відсутність загальноприйнятої дефініції евфемізму зумовлено різними підходами до вивчення та дослідження явища евфемії. Тим не менш, вважаємо первинним лінгвістичним критерієм виділення евфемізму саме негативну оцінку чи стигматичність денотату. Евфемізації зазнають явища, що містять стигму. Термін «стигма» був вперше представлений у роботі Е. Готам [3]. Він позначає негативну якість чи властивість предмету, що знаходить своє відображення у власне найменуванні предмету.

Формування мети статті. ***Об'єктом*** представленого дослідження послугувала евфемістична лексика, ***предметом*** – лінгвальний інструментарій, що вживається для її утворення. ***Мета*** нашого дослідження полягає у детальному вивченні, виявлені та описі когнітивних процесів та міжконцептуальних зв'язків, які лежать в основі формування евфемізмів в сучасній англійській мові.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд ***завдань***:

1) виявити фактори, що зумовлюють процес евфемізації;

2) визначити міжконцептуальні зв'язки, що забезпечують можливість евфемістичних замін

3) окреслити лінгвальні засоби утворення евфемізмів.

Матеріалом дослідження послугували евфемістичні вирази сучасної англійської мови, отримані методом суцільної вибірки із різних джерел (сучасні англомовні тлумачні словники, лінгвокраїнознавчі словники, тексти творів художньої літератури тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. На ряду з поширеним розумінням евфемізмів як слів чи виразів, що слугують за певних обставин для заміни таких позначень, які мовець вважає небажаними, не досить ввічливими, занадто різкими, нетактовими чи непристойними, існує й більш вузьке розуміння евфемізмів, відповідно до якого вони є словами / виразами, що заміщують табуйовані одиниці. Процес евфемізації тісно переплітається з процесом номінації – одним з трьох фундаментальних процесів, що формують мовленнєву діяльність людини (інші два процеси – предикація та оцінка), оскільки предмети за будь-яких причин (етичних, культуно-історичних, психологічних) не можуть бути названі прямо, вони потребують евфемістичного позначення [2, с. 19].

Для процесу евфемізації, на думку Л.П. Крисіна, існують наступні три моменти: 1) оцінка мовцем предмету мовлення як такого, пряме позначення якого може бути кваліфіковано у цьому соціальному середовищі чи певним адресатом / адресантом як грубість, різкість, непристойність; 2) підбір мовцем таких позначень, які не просто пом'якшують різкі вирази, але й маскують, вуалюють суть явища; 3) залежність вживання евфемізму від контексту та умов мовлення: чим жорсткіше соціальний контроль мовленнєвої ситуації та самоконтроль мовцем власного мовлення, тим більшою є ймовірність появи евфемізмів [5, с. 267–268].

Н.В. Тішина стверджує, що «… з семантичної точки зору процес евфемізації базується на різниці між позитивною чи нейтральною конотацією вторинного найменування та негативною конотацією вихідного поняття» [8, с. 6].

Окрім того, схильність до евфемізації чи навпаки її неприйняття залежить від загальної ідеологічної установки. Б.О. Ларін називає евфемізацію улесливим пом'якшенням мовлення, лицемірним та брехливим за своєю суттю та пов'язує її поширення із сутністю буржуазного способу життя. Тоді як для соціалістичної епохи, як вказує вчений, характерними вва-

жалося «розкриття евфемізмів, перевага прямих, іноді різких та грубих виразів» [7, с. 110].

Усе різноманіття виявлених в результаті аналізу мовного матеріалу міжконцептуальних зв'язків, що забезпечують розуміння евфемістичних замін, можна звести до наступних основних типів: зв'язки на основі схожості, контрасту, суміжності, а також ієрархічні та градуальні зв'язки [1, с. 8].

Перший міжконцептуальний зв'язок евфемістичних замін базується на ***схожості концептів,*** тобто він передбачає наявність схожих характеристик у змісті. Під час процесу евфемізації цей зв'язок слугує основою вживання лінгвального механізму синонімічної заміни, а також когнітивного механізму, такого як концептуальна метафора. У випадку синонімічної заміни в якості евфемізму може виступати ідеографічний чи стилістичний синонім вихідної номінації: *Women get the pensions of their deceased husbands unless they re-marry* [13].

Теорія концептуальної метафори розроблена та представлена Дж. Лакофф та М. Джонсоном. Аналіз нашого експериментального матеріалу показує, що всі три види метафор, виділені Дж. Лакофф та М. Джонсон, вживаються в якості засобів формування евфемізмів.

Онтологічна метафора, на думку вчених, категоризує абстрактні сутності шляхом окреслення їхніх меж у просторі. Другий вид метафор, виділений Дж. Лакофф та М. Джонсон, – ***орієнтаційна*** метафора. Вона відображає певні просторові опозиції у світі [6].

У структурній метафорі когнітивна типологія сфери-джерела є моделлю для осмислення сфери-мішені. Цей вид метафоричного переносу притаманний для багатокомпонентних структурованих компонентів: *She checked out before they reached the hospital* [цит. за 1, с. 9].

В основі формування евфемістичних перейменувань може також бути й контраст, чи простиставлення вихідного концепту тому концепту, який представлений одиницею вторинної номінації: *I'm feeling* ***unwell*** *today*. Цей вид міжконцептуального зв'язку слугує основою вживання такого лінгвального механізму як ***літота***, під якою розуміється стилістична фігура навмисного пом'якшення вираження шляхом заміни слова протилежним, але негативним за значенням [там само].

Зв'язок за суміжністю представляє собою тип зв'язку між різними компонентами однієї концептуальної області, за якої один концепт може бути вживаним для репрезентації всієї області в цілому та для вираження іншого компоненту в межах тієї ж області. Цей тип зв'язку може виступати в якості основи при формуванні евфемістичних найменувань шляхом метонімічної проекції, а також зміни перспективи представлення описаної події.

Метонімічний перенос може базуватися на позначенні об'єкту шляхом вказівки на місце його розташування тобто на реалізації метонімічної моделі «місце замість об'єкту»: *In preparation I phone my friend Zoe Margolis whose sex blog, Girl with a One Track Mind, and subsequent book of the same name, contained many sage thoughts on men and their* ***nether regions*** [11]. Певні метонімічні зв'язки представляють собою види міжконцептуальних зв'язків, що базуються на суміжності.

Перспективізація полягає у представленні однієї події з позицій різних спостерігачів тобто за рахунок профілювання різних компонентів концептуальної структури, що дозволяє у матеріалі евфемізмів уникнути прямої вказівки на негативні якості вихідного концепту: *His son was left an orphan* (He died) [1, с. 9].

У деяких випадках евфемістична заміна може спиратися на декілька різних видів міжконцептуального зв'язку. Зокрема, це можливо за дії механізму ***метафтонімії***. Сутність цього механізму полягає у виділенні в змісті вихідного концепту певної характеристики (зв'язок за суміжністю), на основі якого відбувається його метафоричне уявлення (зв'язок за схожістю): A new drug known as "Snow" is expected to hit the streets within the next few days. The drug can make one feel incredibly cold and unable to get to work.

Ієрархічний зв'язок базується на збільшенні чи зменшенні ступеню узагальненості в описі того чи іншого явища. Цей зв'язок слугує основою для вживання таких когнітивних механізмів як генералізація та специфікація концептуального змісту [1, с. 10].

Сутність механізму ***генералізації*** полягає в репрезентації концепту та базового рівня за рахунок засобів репрезентації концепту суперординатного рівня. Меліоративний ефект такого перейменування базується на тому, що для концептів суперординатного рівня не є характерним виділення окремих, в тому числі й оцінних, характеристик.

Особливим різновидом генералізації концептуального змісту виступає механізм ***депрофілювання***, який передбачає використання безпосереднього гіпероніму вихідної номінації в якості евфемізму: *I quit school and my relationship with my family fell apart. I started smoking grass and drinking heavily* [10]. Концепт, репрезентований гіперонімом GRASS, з одного боку має більшим рівнем узагальненості у порівнянні з вихідним *MARIJUANA*, але з іншого боку частково повторює зміст вихідного концепту. Наявність саме цих двох факторів зумовлює формування евфемістичного ефекту в результаті подібного роду заміни [1, с. 10].

Протилежною генералізації концептуального змісту є його ***специфікація***. Сутність цього механізму полягає в звуженні змісту вихідного концепту, виділенні якихось його специфічних рис, що дозволяє відволікти увагу від негативних змістовних характеристик вихідного концепту.

Градуальний зв'язок проявляється в описі різного ступеню вираженості ознаки явища, що описується. Ця градація може бути закладена безпосередньо в семантиці лексичних одиниць.

Інколи розуміння евфемістичного перейменування спирається на певні фонові знання: *She was not like other girls, so tall and skinny. She was a real woman of* ***classic proportions***. Тоді значення евфемізму виводиться на основі інферентного знання про те, що аж до самого початку XX століття повнота вважалася однією з важливих складників жіночної привабливості. При цьому до номінації classic сприяє створенню позитивної оцінки виразу в цілому [1, с. 11].

Серед ***граматичних*** засобів евфемізації доцільно виділити дві основні групи: морфологічні та синтаксичні засоби, оскільки особливості формування та специфіка їх вживання відмінні.

Основними морфологічними засобами формування евфемізмів слугують артиклі, модальні дієслова, форми умовного способу та пасивний стан. Наприклад: *You're talking about your boss, boy. It wasn't his mistake; it was just* ***a*** *mistake*. У наведеному прикладі евфемістичний ефект досягнуто шляхом вживання неозначеного артиклю, який у контексті дозволяє не асоціювати явище з певною людиною.

Вживання модальних дієслів дозволяє досягти меліоративного ефекту за рахунок невизначеності, розпливчатості виразу: *A nuclear explosion* ***may*** *cause heavy casualties among your leaders* [9].

У наведеному прикладі евфемістичний ефект досягається шляхом зниження ступеню ймовірності описуваних подій. Йдеться про ядерний вибух, який неминуче призведе до серйозних наслідків, в тому числі й до людських жертв. Вживання модального дієслова в даному випадку дозволяє знизити ймовірність цих наслідків та внести деяку невизначеність у висловлювання [1, с. 19].

Незважаючи на те, що форма дієслова-присудка відображається на значенні всієї синтаксичної структури, спосіб та стан є морфологічними категоріями дієслова. З цієї причини в нашому дослідженні вони розглядаються як морфологічні засоби евфемізації.

Форми ***пасивного стану***, як правило, вживаються в тому випадку, якщо виконавець дії, описаного в реченні, не є важливим. Ця властивість і забезпечує евфемістичний ефект: вживання пасивних форм дозволяє зосередити увагу на результаті дії, а не на її виконавці чи на причині, що сприяє експлікації лише частини інформації: ***Israel was attacked*** *twice during last week* [12].

Умовний спосіб, як відомо, є модальністю недійсності, та дієслово в умовному способі виражає гіпотетичну дію, що представляється чимось зумовленим або бажаним. Іншими словами, вживання форм умовного способу дозволяє висловити свою точку зору в якості побажання чи поради, що сприяє пом'якшенню висловлювання.

Серед синтаксичних засобів зниження ступеню вираження негативної ознаки вихідного концепту можна виділити використання речень з формальними підметами, а також перифрастичні звороти.

Безособові речення вживаються для зниження категоричності констатації факту: *It seems a foolish decision.* Меліоративний ефект висловлювання при вживанні речень з формальним підметом досягається за рахунок непрямої вказівки на діяча. В результаті такого перейменування відбувається зниження категоричності висловлювання, що сприяє пом'якшенню висловлювання [1, с. 19].

Слід зазначити, що найбільшим стилістичним потенціалом володіють евфемізми, в основі формування яких лежать стилістичні механізми: 1) метафоризації, основаної на більш-менш явній схожості між табуйованим предметом чи поняттям та денотатом-замінником; 2) метонімізації, що базується на різного роду асоціативних зв'язках між денотатом у сфері табу та денотатом, що його замінює; 3) енантіосемії, що індукує в евфемізмі семи протилежного сенсу; 4) антономастичного переносу, основаного на вживанні власного імені в значенні евфемізму; 5) мейозису, що передбачає заміну словом, що виражає неповноту дії.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що евфемізація представляє собою ментальний процес, спосіб мовної інтерпретації концептуального змісту, що можливо розглядати як окремий випадок концептуальної деривації. Засобами його реалізації слугують такі когнітивні механізми, як концептуальна метафора, метонімія, метафтонімія, перспективізація, інференція, генералізація та звуження концептуального змісту.

Перспективою нашого дослідження вбачаємо вивчення проблеми еквівалентності евфемізмів, а також методів перекладу евфемізмів.

Література:

1. Алексикова Ю.В. Когнитивные основы формирования эвфемизмов в современном английском языке: автореф. дисс… канд. фил. наук: 10.02.04 / Тамбов, 2010. 23 с.
2. Беляева И.В., Куликова Э.Г. Манипулятивное искажение: лингвистический смысл эвфемизмов. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. 2009. № 22 (160). С. 15–20.
3. Глиос Е.С. Лингвокультурная специфика формирования и функционирования эвфемизмов в современном английском языке : на материале англоязычных Интернет-сайтов: дисс. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Белгородский государственный университет, 2007. 187 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
5. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. Русское слово, своё и чужое. Исследования по современному русскому языку и социолингвистике. М. : Языки славян. культуры, 2004. С. 267–268.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. М.: УРСС Эдиториал, 2004. 256 с.
7. Ларин Б.А. Об эвфемизмах. Учен. зап. ЛГУ. Сер. Филологические науки. Вып. 60. № 301. 1961.
8. Тишина Н.В. Национально-культурные особенности эвфемии в современном английском и русском языке: автореф. дисс. …. канд. фил. наук: 10.02.20 / Москва, 2006. 22 с.
9. Chaika E. Language: The Social Mirror. New York: Newbury House, 1989.

Електронні джерела:

10. Check yourself. URL: http//:ww.checkyourself.org (last accessed: 21.03.2019)
11. Girl with a One-Track Mind. URL: https://www.facebook.com/girlwithaonetrackmind (last accessed: 25.03.2019)
12. Haaretz. URL: https://www.haaretz.com (last accessed: 19.02.2019)
13. Reverso Context. https://context.reverso.net/перевод/английский-русский/deceased (last accessed: 19.02.2019)

Корнелаева Е. В. Языковые средства образования эвфемизмов

Аннотация. Представленная статья посвящена исследованию явления эвфемии. Сначала выявлено и определены необходимые условия, которые обеспечивают процесс эвфемизации. Далее проанализированы и детально описаны когнитивные процессы и межконцептуальные связи, лежащие в основе образования эвфемизмов и позволяющие их понимать в современном английском языке. После этого детерминированы языковые средства, а именно морфологические и синтаксические, которые служат для образования эвфемизмов.

Ключевые слова: генерализация, инференция, метафора, метафтонимия, метонимия, перспективизация, эвфемизация, эвфемизм.

Kornielaieva Y. Language Means of Euphemisms Formation

Summary. The present article is devoted to the investigation of euphemy phenomenon. Firstly, the necessary conditions that provide the process of euphemisation are singled out and determined. Secondly, the cognitive processes and interconceptual links are properly analysed and described in detail as they form the base for euphemisms formation and allow their understanding in modern English. Finally, language means, both morphological and syntactic, that serve to form euphemisms are determined.

Key words: euphemisation, euphemism, generalization, inference, metaphor, metaphtonomy, metonymy, perspectivization.